

Zločin jako téma ve world music

Album Šibeničky skupiny Spirituál kvintet, *Slovenské balady* a další alba Zuzany Homolové, *Krvavé balady* skupin Zimbova a Maraca nebo *Murder Ballads* australského rockera Nicka Cavea... To je jen několik důvěrně známých projektů zaměřených na tu část lidové či ohlasové tvorby, v níž krev teče proudem, sotva narozené děti umírají pod vodou nebo na následky bodného zranění, milý masakruje svou milou nožem či polínkem a šibenice se v textech objevuje tak často jako v tramské písni cesta, sosna a oheň kamarád. Že je smrt vedle lásky nejčastější tématem lidových písní, je dostatečně známé. Ale proč si anonymní autoři i tvůrci pseudolidové tvorby tak libovali v naturalistickém líčení zločinů a proč dnes interpreti world music tyto písně s tak velkou oblibou zpívají?

Na tyto otázky v následujícím referátu neodpovím. Můžeme sice srovnávat krvavé balady s dnešním bulvárním tiskem a jeho zálibou v krvi a sexu. Můžeme zdánlivě bezstarostnou interpretaci tragických textů vnímat jako snahu vyhnout se týmž tématům ve skutečném životě (jistý druh písňové magie). Avšak cílem této až příliš skromné práce není vyčerpávající zpracování žádného z těchto zajímavých témat. Naším cílem je všimnout si některých zajímavých strukturálních vazeb a vztahů v lidových či pseudolidových textech, se kterými se v současné době setkávají posluchači na koncertech či na aktuálně vydaných CD. Výsledky této práce mohou sloužit případným zájemcům jako odrazový můstek k dalšímu – už mnohem pečlivějšímu – výzkumu.

Jako analytický materiál nám poslouží 27 písňových textů z repertoáru aktuálně působících českých a slovenských interpretů.¹⁾ V pěti případech (19 %) se jedná o texty umělé, ostatní jsou považovány za lidové. V jednom případě (píseň 27) jde o (velmi věrný) český překlad tradičního irského textu, který doplní v naší mozaice důležité chybějící téma.²⁾

Ve všech analyzovaných textech se setkáme s tématem (nějakého) zločinu. Tímto zločinem je v naprosté většině případů vražda (67 %),

1) Kompletní seznam analyzovaných textů je připojen jako příloha.

2) Janu Laštovičkovi, kapelníkovi skupiny Asonance, bývá vytýkána jistá topornost při překládání původně anglických textů do češtiny. Avšak pro naše účely je jeho víceméně doslovný překlad písně *The Fields Of Athenry* ideální.

příčemž při jemnějším dělení lze vyčlenit případy vraždy nájemné (3: „Dala Katke hlavu sřati“), loupežné (17: „Že Janička pobodali [...] za ovečky za berany), infanticidia (čtyři případy, např. 23: „Jak práh překročila, syna porodila / Duhý nůž si vzala krk mu podřezala“), ale také vraždy údajné (7: „Já jsem ji nezabil, zabila se sama / já jsem se ji díval, jak se mordovala“ – zde však můžeme hovořit o neposkytnutí první pomoci či o asistované sebevraždě).

Tématu vraždy je blízké téma zabití z nedbalosti či dopravní nehody (21: „Ti lhotcí pacholci na formánku jeli / a lhotské děvčátko na cestě přejeli“). Dalším zajímavým námětem je zabití zvířete, které však lze vnímat i jako metaforu zavraždění mladé dívky (16: „Žalují lidé, Janičku, Janku / že zabil v lese mlad'učkú laňku“).

O zbrani, kterou pachatel použil, se v písních hovoří zřídka (pouze ve čtvrtině z analyzovaných případů). Čin je důležitější než nástroj. Přesto lze s jistotou rezervou popsat výzbroj písňových vrahů: skládá se z nože, sekyry a „šabličky“. Pouze v jedné námi analyzované skladbě se zbojnickou tematikou se objevuje pistol. Jde však o píseň, ve které však není řeč o konkrétním zločinu, nepovažujeme-li za tento zločin samo zbojnictví.³⁾ Dále ve třech obsahově téměř totožných textech se hovoří o polénku jakožto zbrani, jíž měl milý zavraždit svou milou. K zařazení tří různých verzí tohoto jednoho námětu nás opravňují strukturální odlišnosti jednotlivých písní. Zatímco v jedné verzi vypravěč v textu písně spíše pochybuje o tom, zda byl skutek spáchán, v dalších se přiklání na stranu vraždy, ale přesto nechává údajnému zločinci prostor k obhajobě. Téma milého, který zabije svou milou polínkem, zde nevrcholí konkrétním trestem, ale „pouze“ soudem, jehož konečný výrok však neznáme.

Vedle vraždy, zabití a potenciálního zabíjení (zbojnictví) se v námi analyzovaném vzorku se setkáme i s dalšími typy zločinů. Objevuje se zde fyzické napadení výše postavené osoby (14: „Pleštil jsem fojta⁴⁾ po hubě“) a – překvapivě pouze v jednom případě, pomineme-li atypickou ukázkou z irského prostředí – krádež (24: „O fojtovim syně zlá novina plyne / že ukrad čtyry koně v lese bukovině“). Právě proto jsem si dovolil

3) Písní týkajících se zbojnictví je samozřejmě daleko více než tři námi analyzované.

Berne je pouze jako příklad celé jedné množiny „zločinných“ skladeb.

4) „Fojti byli úředníci správní, finanční, vojenští i soudní.“ (Jan JANÁK a kol.: *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*, Praha 2005, s. 68) Na severní Moravě fojt odpovídal českému rychtáři, případně slezskému či lužickému šoltysovi (tamtéž, s. 230).

přidat zmíněnou irskou baladu The Fields Of Athenry (česky Ptákům křídla nevezmou), která zpracovává téma krádeže obilí v době irského hladomoru⁵⁾, a následný drakonický trest vyhnanství do Austrálie.

V 70 % analyzovaných písní je zločincem muž, přičemž ve více než polovině případů se jedná o muže pro nás bezjmenného. V ostatních případech vypravěč často volí obvyklé jméno Janko, Janoško, Janíček, Janošek.⁶⁾ (I u žen delikventek převažují anonymní „hrdinky“, avšak zde navíc nelze vysledovat ani jedno často se opakující uváděné jméno.) Zatímco mezi zločinci tedy výrazně převažují muži (nicméně 30 % delikventek-žen také není zanedbatelných), složení podle pohlaví mezi obětmi je vyrovnané (devět mužů, deset žen + v jednom případě „dětí“ v množném čísle).

Zabije-li muž ženu, šlo ve dvou třetinách případů o milého a milou, ve zbývajících třetinách nejsou vrah a oběť v příbuzenském ani jiném definovatelném vztahu. Zabije-li žena muže, opět převažuje původní vztah milý/milá, avšak objevuje se vztah nový – matka/dítě. Zatímco u žen je infanticidium v písních obvyklým tématem, muž své děti nezabíjí.⁷⁾ Pokud matka zabije své dítě, činí tak (75 % případů) ihned po porodu z důvodu nechtěného mateřství. Pouze v jednom případě (8)

5) „Když hniloba brambor zlikvidovala [v Irsku] možnost zemědělské obživy, zůstaly milionům lidí pouze dvě možnosti, vystěhování nebo smrt hladem, již v letech 1846–48 padla za oběť asi čtvrtina celkové populace. Asi 80–90 % irských vystěhovalců představovali drobní nájemci zemědělské půdy, zemědělstí dělníci a nádeníci. Irské přístavy opouštěly přeplněné lodi, nezřídka sotva plavby schopné a nedostatečně zásobené potravinami a vodou.“ (Klaus J. BADE, *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou staletí*, Praha 2004, s. 141) O irském hladomoru též: „Dvě nevydařené sklizně brambor dokázaly zdevastovat rolnickou populaci, která naneštěstí na tomto produktu založila svůj systém přežití. [...] Stačily dva roky neúrody a politika trestuhodné nepozornosti ze strany britské vlády, aby dobrá třetina populace padla za oběť hladu a infekčním chorobám, nebo byla nucena odejít do emigrace.“ (Massimo Montanari, *Hlad a hojnost. Dějiny stravování v Evropě*, Praha 2003, s. 139)

6) V této souvislosti vzpomeňme album *Janíčku náš*, Janku Cimbalové muziky Danaj (Indies 2006), plné písní o Janech.

7) Daniela Tinková (*Český časopis historický* 1/2003, str. 39): „Co se infanticidia týče, obvykle se jednalo o fenomén venkovský, který postihoval nejčastěji ty nejvíce defavorizované vrstvy ženské populace. Mezi hlavní obviněné (...) patřily většinou ženy neprovdané, jejichž průměrný věk se pohyboval mezi 20–30 lety. O jejich partnerech víme z dochovaných výslechových protokolů relativně málo, většinou šlo o příležitostné lásky mezi čeledí (často z doby masopustu či dožinek, jak o tom svědčí výpovědi i data narození nešťastných dětí) a (relativně časté) projevy zneužití (zvláště služebných dívek) od zaměstnavatele či jeho syna, méně o důsledky znásilnění.“

je důvodem bída. K zabití svých dětí matka používá různých způsobů: utopení, oběšení i podřezání.

Texty krvavých balad jsou většinou popisné: neanalyzují, nezdůvodňují. Proto v 56 % námi analyzovaných písní nenajdeme důvod, proč byl zločin spáchán. Z důvodů, které nám jsou známy, se – vedle už zmíněného nechtěného mateřství – opakovaně objevuje pouze žárlivost a (použijeme-li i zmíněný příklad z irského folklóru) bída. Kuriózním motivem manželské vraždy je deklarovaná manželova ošklivost (4: „Nie pre tie peniaze, len pre tú ednú vec / že som ja nemohla na jeho tvár hľadeť“).

Zatímco důvod zločinného jednání nám anonymní i známí autoři balad často tají, ve většině případů (56 %) známe trest, jakého se delikventovi dostalo. V „hitparádě“ trestů vítězí šibenice před vězením, další typy potrestání (stětí, výprask, v jednom případě [26] též lynč) se vyskytují ojediněle. V už zmíněné irské baladě najdeme téma vyhnanství, v našem prostředí prakticky neznámé.

Řeč je o (domnělých či skutečných) zločincích. Proto zarazí, že ve většině případů vypravěč delikventa neodsuzuje. Ve 26 % procentech případů vyznívá píseň pro „pachatele“ jednoznačně pozitivně: v těchto případech jde mimochodem – překvapivě – výhradně o zločince-muže (například o zbojníka, avšak nikdy o vraha), a to o muže, u nichž neznámé důvod nezákonného jednání. V plných 52 % případů můžeme hovořit o „nikoli negativním“ pohledu vypravěče na zločince.⁸⁾ Shovívavě se autoři dívají na provinilé muže i ženy, na vražedkyně, vrahy i zloděje. Vypravěč o zločinci hovoří ve zdrobnělinách, deminutiva používá i pro popravčí nástroj („šibenička“). Pouze ve čtyřech případech nelze vysledovat žádný citový pohled vypravěče na zločince (neutrální vztah) a – což je zvlášť překvapivé – jen ve dvou písních z našeho vzorku je zločinec vnímán jednoznačně negativně.

Posledním důležitým prvkem struktury písní je vyústění textu. Setkáme se jak s vyzněním pozitivním (na škále od naděje po jednoznačný happy end) i s vyústěním tragickým. Zde nelze sledovat žádnou jednoznačnou tendenci, avšak za pozornost stojí, že například dvě ze čtyř písní s tématem infanticidia končí tragicky, zatímco dvě další

8) Hranice mezi postojem „pozitivním“ a „nikoli negativním“ samozřejmě není ostrá, avšak v analýze jsem se snažil míru pozitivního pohledu alespoň tímto způsobem rozlišit.

spíše pozitivně (naděje, nový začátek)⁹⁾. Ačkoli se tedy v písničkách opakují podobné a zdánlivě totožné struktury, pointa příběhu od sebe jednotlivé verze velmi často odlišuje.

Tato vsutku skromná analýza necelých tří desítek známých písňových textů načrtla některé zajímavé strukturální rysy „krvavých balad“ především z českého, moravského a slovenského prostředí. Vedle prohloubení tohoto výzkumu (a výrazného zvětšení analyzovaného vzorku) lze v práci pokračovat i dalším směrem. Zajímavé výsledky by jistě přinesla například analýza propojení konkrétních textových prvků s prvky hudebními (tempo, tónina dur/moll, expresivita podání apod.). Mohli bychom též sledovat rozdíl mezi materiály skutečně lidovými (či za lidové považovanými) a umělými, pseudofolklórními. Prozatím hzůstává nejpřekvapivějším závěrem naší analýzy pozitivní nebo „spíše pozitivní“ vnímání zločince. Jako by zde lidovou vrstvou i pozdější ohlasovou tvorbou prorůstalo jakési klišé pozitivně vnímaného „lotra“, jehož kořeny můžeme vystopovat až v evangeliích.¹⁰⁾

9) Tinková (cit. d., s. 44): Kde ženy zapíraly, neměl být vynesena rozsudek smrti, protože pouze úplné doznání takový verdikt ospravedlňovalo.“ S. 45: „Odsouzeným ženám zbývala [...] ještě jedna možnost – císařská milost. V tereziánské monarchii se však právě matky vražednice milosti dočkaly málokdy; takový odpor jako jejich zločin budilo u Reginy-Imperatrix prý pouze zneužití úřední moci.“

10) „[Pilát] propustil toho, který byl vsazen do vězení pro vzpouru a vraždu a o kterého žádali [tedy zločince Barabáše].“ (Lk 23,25a)

Použité nahrávky:

Asonance: *1 & 2* (Aura 1995)

Čechomor: *Co sa stalo nové* (Sony BMG 2005)

Českomoravská hudební společnost: *Čechomor* (Venkow/Universal 2000)

Docuku: *Domrtě!* (Indies Happy Trails 2007)

Docuku: *Meziřečí* (Indies 2004)

Homolová Zuzana: *Tvoje duši zahynút' nedám* (Slnko Records 2005)

Kočko Tomáš & Orchestr: *Ondráš* (Indies 2000)

Kočko Tomáš & Orchestr: *Poplór* (Indies 2006)

Koňaboj: *Já sa koňa bojím* (Indies 2004)

Muziga: *O lásce* (Indies 2002)

Segrado František & Veselá bída: *Nebozízek* (Indies 2005)

Spirituál kvintet: *Šibeničky* (nahráno 1987, reedice Sony BMG 2003)

Zimbova: *Krvavé balady* (Indies 2005)

Přehled analyzovaných písní:

číslo	píseň	text	zbraň	zločin	způsob	jméno zločince	pohlaví zločince
1	Tomáš Kočko & Orchest: V hofe	umělý	pistol	zbojnickví	x	x	m
2	Tomáš Kočko & Orchest: U Hradlářa	umělý	x	zbojnickví	x	Ondráš	m
3	Zuzana Homolová: Šla Katerina	lidový	x	nejmenná vražda	stěti	x	f
4	Zuzana Homolová: Stála se v Tisovci	lidový	x	vražda	x	Zuza Lukášové	f
5	Zuzana Homolová: Štála Andulka	lidový	x	infanticidium	utopení	Andulka	f
6	Zuzana Homolová: Pásou Janko kravy	lidový	x	nepozornost	x	Janko	m
7	Docuku: Vina	lidový	polénko	údajná vražda	napadení	x	m
8	Docuku: Vávořčka	lidový	x	infanticidium	pověšení	x	f
9	Zimbova: Sedí Janoško	lidový	polénko	vražda	napadení	Janoško	m
10	Zimbova: Šla Anička do hájčka	lidový	šablíčka	vražda	napadení	x	m
11	Zimbova: Vyše Nových Zámků	lidový	x	infanticidium	utopení	x	f
12	Tomáš Kočko & Orchest: Štolská	umělý	x	vražda	x	Janíček	m
13	Docuku: Ti meziříčí pání	lidový	x	zbojnickví	x	Janíček	m
14	Docuku: Pašerácké	lidový	x	fyzické napadení	faccka	Janošek	m
15	Docuku: Mord	umělý	x	vražda	napadení	x	m
16	František Segrado & Veselá bída: Janičku, Janku	umělý	x	pytláctví (?)	pytláctví (?)	Janíček	m
17	Čechomor: Hej, bystrá voda	lidový	x	loupežná vražda	pobodání	x	m
18	Čechomor: Zločin	lidový	polénko	vražda	napadení	Martínek	m
19	Muziga: Pomsta	lidový	sekyra	vražda	stěti	x	m
20	Českomoravská hudební společnost: Michálek	lidový	x	vražda	napadení	Ujhéli	m
21	Českomoravská hudební společnost: Zabítec	lidový	x	zabití z nedbalosti (?)	přejetí	x	m
22	Českomoravská hudební společnost: Velické zvony	lidový	x	vražda	otrava	x	f
23	Českomoravská hudební společnost: Pivnicková	lidový	nuž	infanticidium	podřezání	Pivnicková	f
24	Spiritual kvintet: Povidělu lude	lidový	x	krádež	krádež	x	m
25	Spiritual kvintet: Mezi dvěma vinohrady	lidový	x	vražda	napadení	x	m
26	Koňaboj: Dvanásť hodyna	lidový	x	vražda	napadení	x	m
27	Asonance: Plákum křída nevezrou	překlad	x	krádež	krádež	x	m

jméno oběti	pohlaví oběti	vztah obět/zločinec	důvod	trest	pohled na zločin	vyznění
x	x	bez vztahu	x	x	pozitivní	chvála
x	x	bez vztahu	x	šibenice	pozitivní	úspěšné
Katerinka	f	snacha/tchyně	těhotenství	x	negativní	tragédie
Pato	f	manžel/manželka	ošklivost (?)	šibenice	nikoli negativní	tragédie
x	f	dítě/matka	nechtěné mateřství	stětí	nikoli negativní	tragédie
x	x	x	x	vězení	pozitivní	happy end
x	f	milá/milý	x	soud	nikoli negativní	naděje
x	f	děti/matka	bída	x	nikoli negativní	tragédie
x	f	milá/milý	x	soud	nikoli negativní	naděje
Anička	f	bez vztahu	samovolná spravedlnost	x	nikoli negativní	do ztracena
x	f	dítě/matka	nechtěné mateřství	vězení	nikoli negativní	naděje
x	m	milý/milá	žárlivost	x	nikoli negativní	do ztracena
x	x	bez vztahu	x	šibenice	pozitivní	lístost
x	m	fojt/poddaný	x	vězení	pozitivní	x
x	m	bez vztahu	x	x	neutrální	nový začátek
x	zvíře (?)	?	x	šibenice	pozitivní	smutné
Janiček	m	bez vztahu	touha po majetku	x	neutrální	tragédie
x	f	milá/milý	x	soud	nikoli negativní	naděje
x	m	mileneček/manžel	žárlivost	x	nikoli negativní	zadostiučinění
Michálek	m	poddaný/pan (?)	žárlivost	x	negativní	varování
x	f	bez vztahu	x	výprask	nikoli negativní	tragédie
x	m	milý/milá	x	x	nikoli negativní	výčiky
x	m	dítě/matka	nechtěné mateřství	x	neutrální	nový začátek
x	x	x	x	šibenice	nikoli negativní	pozdní výčiky
Janůšek	m	bez vztahu	x	x	neutrální	naděje
Magdalena	f	milá/milý	x	lynč	nikoli negativní	odplata
x	x	x	bída	vyhnání	pozitivní	loučení